

НЕЗГАСНИЙ ПРОМІНЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ЗАКАРПАТТЯ

ДАНИЛЮК Д.Д. (Ужгород)

*Многі так судят,
ож русській народ...
во совершенно невіжестві,
то есть без всякої науки жив.
Но сякий суд фальшивый є.*

Ю.Жаткович. 1896.

У контексті загальнонаціонального інтересу до наукової спадщини вітчизняних вчених значно посилилася увага дослідників і до історії історіографії Закарпаття. Вже з 1989 р. почали проводитися наукові конференції, присвячені таким відомим історикам краю ХІХ – першої половини ХХ ст. як Ю.Венелін (1), М.Лучкай (2), О.Духнович (3), Т.Легоцький (4), О.Маркуш (5). Видано історичні праці А.Волошина та В.Гренджі-Донського (6). За підтримки ректора УжНУ проф. В.Сливки визначним явищем не тільки регіональної закарпатської, а й усєї української історіографії стало видання перших чотирьох із шести томів фундаментальної праці М.Лучкая “Історія карпатських русинів” (7), яка 150 років пролежала в архівних сховищах і навіть була загубилася. Побачили світ окремі твори О.Духновича (8), факсимільні видання праць Ю.Венеліна (9), М.Лелекача і І.Гарайди (10), дослідження В.Гаджеги про М.Лучкая (11), нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі О.Мицюка (62).

З 90-х років розпочалося активне вивчення історичного краєзнавства (12). Чимало імен науковців представлено на сторінках таких відновлених видань як “Календар” та “Науковий збірник т-ва “Просвіта” в Ужгороді (редактор П.Федака), “Наш рідний край” (редактор Д.Федака). Все це сприяє тому, що минуле Закарпаття, в тому числі і його історична наука, перестає бути невідомим. Читач отримав можливість ознайомитися з спадщиною вчених-істориків, переконатися, що вони порушували актуальні проблеми, творили праці на рівні науки свого часу і залишили у спадок нащадкам документальну історію рідного краю.

Імена закарпатських вчених визнані і на загальноукраїнському рівні, вписані у вузівські і шкільні підручники та в національну історіографію (13). Свій скромний внесок у вивчення і популяризацію надбань закарпатської історіографії ХVІІІ – першої половини ХХ ст. взагалі (14), зокрема яскравих її представників: Ю.Венеліна (15), М.Лучкая (16), О.Духновича (17) та інших – вдалося зробити й авторові цих рядків, що знайшло схвальну оцінку

як в Україні (18), так і поза її межами (19). Ще у 1980 р. відомий український історик Ф.Шевченко поставив перед українською історичною наукою завдання – піднести регіональні події до загальноукраїнського значення шляхом показу їх місця і ролі в єдиному історичному процесі (20). Такий підхід сприяє позбавленню українців почуття меншовартості, що, на жаль, вкоренилося у свідомості певної частини населення України впродовж вікового підневільного перебування у складі інших державних утворень, в тому числі і на Закарпатті.

Прикро, що й досі час від часу лунають голоси, які не тільки намагаються применшити наукову вартість історичних праць давніх закарпатських істориків, а й взагалі заперечити наявність історичної науки на Закарпатті у минулому. Це, насамперед, необгрунтоване звинувачення творців історіографії Закарпаття ХVІІІ-ХІХ та першої половини ХХ ст., а вже відтак й безперспективна спроба реанімувати вифантазовану історіографією тоталітарного режиму тезу про суцільну неписьменність корінного українського населення краю в минулому, яке тільки те й робило, що блукало в темряві “затхлої атмосфери” на задвірках цивілізованої Європи, покірно підсунувши шию у ярмо бездуховності.

Можна б не звертати увагу на цю безперспективну спробу. Однак вона робиться не вперше і на сторінках такого читабельного журналу як “Карпатський край” (21) та в інших періодичних виданнях (22) і в окремих працях (23), доступних широкому колу читачів. А це може скласти в окремих читачів неправильне уявлення про важливу проблему, до того ж, як відзначив один із представників закарпатської історіографії Ю.Жаткович у 1890-х роках, “сякий суд фальшивий”, що можна довести на конкретних прикладах.

Для цього слід насамперед глибоко заникнути у конкретні історичні джерела, чітко визначивши зміст поняття “наука”. У європейській суспільно-політичній думці є дві точки зору з цього приводу. Перша, наука – це сукупність знань про природу і суспільство. Звідси випливає, що наукові знання з’явилися вже на ранній стадії розвитку людства, коли люди за необхідністю забезпечення власної життєдіяльності намагалися пізнати навколишній світ (24. С. 18). Досить заглянути не тільки у спеціальну літературу (25. С. 101), а й у шкільні та вузівські підручники аби збагнути, що процес зародження історичних наукових знань бере свої витoki за декілька тисячоліть до нашої ери, зокрема в стародавніх Вавілоні, Індії, Китаї під назвою науки “про

природу”, яка розглядала походження і будову світу в цілому, а з часів Арістотеля (384-322 рр. до н.е.) вже відбувається розгалуження єдиної науки на окремі дисципліни – математику, астрономію, географію та ін. Його праця “Афінська політія” вже носила історіографічний характер.

А коли ж виникла історична наука? Історики-медієвісти першим її представником вважають Геродота (484-425 рр. до н.е.) – автора праці “Історія” і називають його “батьком історії”, оскільки він перейшов від описовості до аналітичного дослідницького письма. Цей метод ще краще засвоїв Полібій (200-120 рр. до н.е.), як перший історик, що свої твори писав уже на основі опрацювання писемних джерел. Якісні зрушення в історичній науці пов’язані з діяльністю Фукидіда (460-395 рр. до н.е.) – дослідника історії Пелопоннеських війн, який виробив методи і прийоми наукового дослідження і увійшов в історію як родоначальник критичного підходу до історичних дисциплін (69. С. 368). Тому його і вважають першим представником справжньої історичної науки (26. С. 158). Європейські вчені XIX ст. ствердили, що історичні знання стали історичною наукою у XVIII ст., а ще через століття вони набули такої багатогранності і вагомості, що були створені спеціальні осередки з вивчення історії їх виникнення – у 1892 р. у Франції була створена перша вузівська наукознавча кафедра з проблем історичної науки (27. С. 3).

Представники іншої точки зору вважають, що наука у Європі зародилася тільки у XVI-XVII ст., коли з’явилася спеціальна категорія людей, які займалися тільки цим видом діяльності, була створена відповідна матеріальна база, ця діяльність отримувала фінансову підтримку з боку держави, здійснювала експеримент, фіксацію і популяризацію добытих знань тощо.

Дві точки зору про зміст поняття “наука” зводяться до спільного знаменника, виробленого відомими вченими XX ст. Так, новітній знаковий учений А.Ейнштейн ствердив: “Наука – це невтомна багатовікова праця думки звести разом засобом системи всі пізнавальні явища нашого світу (28. С. 36). Сучасні спеціалісти з філософсько-методологічних проблем історичної науки цілком підтримують висновки про те, що: “Предмет історичної науки законно розширювався і збагачувався протягом всієї історії” (69. С. 368).

Наші опоненти при оцінці стану історичної науки на Закарпатті в часописі, неправомірно зігнували першою точкою зору і абсолютизували другу, що й привело їх до необгрунтованих висновків. Щоб надати своїй концепції якоїсь вагомості вони розглядають цю проблему через призму статті Ю.Жатковича “Історія історіографії угорських русинів”, опублікованої у 1890 р. угорською мовою в журналі

“Szazadok”. Свій присуд вони викладають у кількох тезах. Головна – “до початку XX ст. про історичну науку в Угорській Русі не може йти мова” (23. С. 105). І в той же час ігнорується твердження самого Ю.Жатковича про те, що: **“історіографія угорців бере свій початок у XVII ст.** (підкреслення наше – Д.Д.), в середині якого Андрелла зробив записи, що стосуються угорців” (23. С. 134). Більше того, Ю.Жаткович аналізує праці М.Андрелли як історіографічне джерело. Мається на увазі “Оборона вірному чоловіку” (1697-1701). З працею Ю.Жаткович знайомий в уривках, опублікованих І.Дулішковичем і високо оцінює її за наявність “записів різних даних”, які стосуються “історії угорців”. На його думку праця М.Андрелли стала важливим **“джерелом з історії” і “просто необхідною”** для вивчення духовного життя краю у XVII ст., бо має **“наукову цінність”** – (підкреслення наше – Д.Д.). Опонент не помітив праць ще двох авторів – І.Пастелія (“Історія Мукачівської єпархії”, яку виявив М.Лучкай і включив її як п’ятий том до своєї шеститомної “Історії карпатських русинів”, зазначивши авторство І.Пастелія і “Про походження карпатських русинів” (1781 р.), ксероксне зображення якої ми вперше подали у нашій монографії “Історична наука на Закарпатті”, а також Д.Бабілі – “Історія єпархії”. Вона написана на основі документів єпархіального архіву і матеріалів бібліотеки Ужгородської єзуїтської семінарії, а тому, за словами самого Ю.Жатковича, “є джерелом вищого гатунку”. Обминати ці праці, значить неправильно розуміти передумови зародження витоків наукових історичних знань на Закарпатті. Це нерозуміння посилюється з одного боку неправомірною абсолютизацією опонентом критичних зауважень, висловлених на адресу закарпатської історіографії Є.Перфецьким, а з другого – явним замовчуванням головного висновку цього вченого: **“Начало угорской историографии позволим себе отнести еще... к 1641 году”** (29. С. 294).

Нагадаємо, що “історіографія” це – “об’єктивний процес виникнення історичного знання, розвитку історичної науки” (30. С. 48). І “Оборона вірному чоловіку” і історичні праці І.Пастелія та Д.Бабілі фіксують певні історичні знання. Отже, вони теж є часткою закарпатської, тож й української історіографії.

Опоненти скептично ставляться до покрайніх записів як першої форми фіксації історичних знань, оскільки вони, мовляв, носять релігійний характер. А хіба релігія не органічна частка історії? Та й суто релігійного характеру ті записи не носять – у більшості релігійність відсутня. Достатньо прочитати “Туклівську літопись” і читач знайде тут цінні відомості, починаючи з 1660 р. про господарську діяльність селян, їх економічне становище, потяг до історичних знань, особливо слід підкреслити розуміння

(19). Ще у Шевченко наукою загальнолісця і ролі кий підхід меншоварності певж вікового їх державгі.

ють гологи наукову ських історичної самперед, іоріографії ни XX ст., анімувати юго режи корінного яке тільки поїт атмоса, покірно

зперспектерше і на як “Карих виданих широоз окремих зу пробле ставників і у 1890-х а довести

никнути у пвши зміст ьно-поліводу. Перюду і сусзі знання людства, а власної ишній світ пеціальну вузівські родження витоки за а в староауки “про

простими авторами гірського села Гукливе, що на Воловеччині, внутрішньої політики австрійських властей, зокрема незадоволення селян аграрною політикою Йосифа II, повідомлення ними важливих міжнародних відносин. Це яскраво помітно, коли йдеться про розгром французів під Москвою, закордонний похід російської армії тощо.

Далеким від істини є твердження опонентів, що нібито подібні записи містяться тільки в кількох книгах і не носять масового характеру. Насправді сотні таких записів зібрані і опубліковані ще в 1929-1930-х роках І.Панькевичем і Ю.Яворським (31). Як важливим історичним джерелом покрайніми записами скористався свого часу відомий дослідник О.Мицюк у двотомній господарській історії Закарпаття (32. С. 171-175). Та й самі наші опоненти досить щедро скористалися цим джерелом при характеристиці господарського життя XVII-XVIII ст. (33. С. 107, 126, 149).

Ігнорування процесу накопичення історичних знань, появи перших рукописних і друкованих творів не дало можливість опонентам помітити вагомість цих історичних праць, в яких осмислюється історія краю і які започаткували регіональну історіографію Закарпаття, необхідність якої диктувалася як внутрішніми, так і зовнішніми суспільно-політичними потребами. Тому вони й не зрозуміли значення появи у 1799, 1804-1805 рр. першої друкованої праці І.Базилевича "Короткий нарис фундації Федора Корятовича", якою і започатковано закарпатську історіографію, хоч визнають, що його внесок "у вивчення історії Закарпаття справді неможливо переоцінити. Це – однозначно" (23. С. 106). Але тут же застерігають, що І.Базилевича не можна вважати засновником крайової історіографії. Така двоїстість викликана не аналізом твору, а тенденційним підбором критичних зауважень з боку О.Петрова і Є.Перфецького, хоч останній назвав його автора талановитим дослідником (29. С. 305). Натомість з поля зору опонента випала оцінка твору І.Базилевича його сучасниками, які, на думку Ю.Жатковича, "з наукової і теоретичної точки зору були компетентними критиками". Та й сам Ю.Жаткович високо оцінив Базилевичів "Короткий нарис..." як науковий: "Базилевич, описуючи історію угорусів, здобув заслужену славу серед сучасників... Вони називали Базилевича Геродотом угорусів. Він здобув собі ім'я тим, що зібрав 125 грамот, які стосувалися минулого угорусів..., які були надзвичайно цінні з огляду на політику, релігію та історію угорусів уже хоч би тим, що побачили світ" (23. С. 138).

Додамо, що автор використав десятки творів античних, середньовічних візантійських і західноєвропейських істориків, зокрема М.Стрийковського, М.Бельського, Стріттера, Кромера та ін. Він оперує

відомостями з давньоруських літописів, угорських і литовських хронік. Це дало йому можливість виробити історичну концепцію Закарпаття: русини – автохтонне населення, етнічно належить до східних слов'ян, а не є якимось різновидом угорського народу, як твердила офіційна угорська історіографія. Важливо, що І.Базилевич зумів відмовитися від середньовічного світогляду і легенд як засобу пізнання минулого і зрозумів роль наукового підходу у висвітленні історичних явищ. І вже сам факт появи першої праці з історії Закарпаття у 1799-1805 рр. (загальний обсяг 862 стор.) вже говорить сам за себе. Наголошуємо на цьому, бо мова йде не про якусь статтю чи брошуру, а про великооб'ємне широкопланове історичне дослідження важливої теми. Книга І.Базилевича стала цінним джерелом для всіх наступних дослідників історії краю. Нагадаємо, що в Україні перша праця такого ж узагальнюючого характеру з'явилася у 1822 р. (34). Не можна оцінювати твір І.Базилевича тільки так, як сприймали його О.Петров та Є.Перфецький. Заради істини слід би нагадати й оцінки, дані іншими дослідниками. А.Кралицький, наприклад, назвав твір "ізрядним сочиненням", а Є.Фенцик додав, що без нього ми "нічого не знали б про наших предків" (67. С. 64). Знаний вчений-бібліограф І.Левецький у 1899 р. назвав І.Базилевича "першим угоруським історіографом". Новітній угорський історик Й.Перені в 1957 р. відзначив, що І.Базилевич "вперше складає, а потім публікує історичну концепцію", згідно якої "закарпатські українці проживали на території Угорщини вже під час панування Риму і тоді прийняли християнство" (35. С. 71). Тож твердження опонентів про ненауковий характер твору І.Базилевича "Короткий нарис..." виглядає вкрай необгрунтованим. Передбачаючи можливість несправедливої критики І.Базилевича, Ю.Жаткович попереджував: "дуже перебільшують ті, хто вважає Базилевича базікою" (23. С. 138).

Ю.Жаткович віддає належне й послідовникам І.Базилевича. У 1910 р. він писав: "Угорски Русини соразмерно ко числу своему столько историков имеют, яко мало котра народность на Угорщине, а между ними историками найвидатніше місто несомненно Михаил Лучкай занимает" (63. С. 101). Однак опоненти чомусь не помічають цього справедливого висновку Ю.Жатковича. Про "об'єктивність" їх ставлення до історіографії Закарпаття свідчить хоча б те, що в їх оглядах взагалі обійдено наукову спадщину М.Лучкая. Не можна було не зазриміти хоча б її характеристику Ю.Жатковичем: "Він пішов без надії, що його праця побачить світ після його смерті і поверне йому добре ім'я, надії, яка могла б скрасити останні хвилини його життя" (23. С. 142). На щастя знайшлися шанувальники спадщини вченого, які повернули її

горських
вість ви-
русини –
о східних
ького на-
іографія.
тисся від
к засобу
о підходу
ікт появи
1805 рр.
ь сам за
е не про
об'ємне
ажливої
жерелом
ю. Нага-
узагаль-
(34). Не
и так, як
й. Заради
іншими
д, назвав
ік додав,
о наших
раф І.Ле-
першим
горський
Базило-
торичну
інці про-
пануван-
5. С. 71).
характер
виглядає
можли-
, Ю.Жат-
ть ті, хто
овникам
ки Русини-
ко исто-
ость на
йвидат-
занима-
є поміча-
тковича.
іографії
адах вза-
Не мож-
ристику
іого пра-
не йому
анні хви-
айшлися
ернули її

нашадкам, вписавши і свої імена в плеяду творців закарпатської історіографії – це насамперед науковці УжНУ Ю.Сак, А.Ігнат, М.Орос.

Ю.Жаткович правильно оцінив спадщину М.Лучкая як наукову. Схваливши його “Церковні бесіди” і назвавши “Граматику слов’яно-руську” “першокласною допоміжною книгою для розуміння святого письма слов’янською мовою”, він зосередив увагу на основній праці – “Історія карпатських русинів”. Для нього цілком ясно, що це “великий твір”, “який яскраво засвідчує, з одного боку, його покликання як історика і зразкового та добросовісного трудівника, а з другого – створює живий образ характеру автора” (23. С. 141). Правильно визначено місце вченого в процесі творення закарпатської історіографії: “Він значно перевищив Базиловича в об’єктивності і критичній обробці джерел, тому його праця може бути зразком для кожного історика”. А опоненти безпідставно заявляють, що література середини XIX ст. представлена одними покрайніми записами і не має наукового характеру. Таке твердження є явним ігноруванням спадщини дослідника, який цілком присвятив себе **“науковій роботі”** (підкреслення наше – Д.Д.) (23. С.141).

Вдаючись до оцінки стану закарпатської історіографії, опоненти далекі від її аналізу і повторюють помилки, які допустив і сам Ю.Жаткович. Ними навіть не виправлені неточності в нині відомих деталях, біографії М.Лучкая. Так, він перебував в італійському місті Лукка не чотири роки, а один рік і три місяці – від 28 липня 1829 р. до 20 жовтня 1830 р. (11. С. 56). Не виправлені неточності в назвах його творів (23. С. 140,141). “Історія карпатських русинів” не 4-томна, а 6-томна, 5-й том якої склала вищезгадана праця І.Пастелія. “Церковні бесіди” вийшли в світ не в 1810 р. (23. С.141), а в 1831 р. М.Лучкай помер не на 54-му, а на 55-му році життя. Слід було виправити і допущені перекручення в написанні прізвищ – не Гочі (а Повчі), не Гаялі (а Гоялі) та ін. Неточності пов’язані з бібліографією та науковою діяльністю М.Лучкая зовсім недопустимі, тим більше на сторінках видань для широкого кола читачів та в спеціальних працях. На це вказала дослідниця зі Словаччини, відомий україніст Олена Рудловчак ще в 1990 р.: «Дивно, що Жаткович увів у життєпис Лучкая помилкові дані, адже вже на початку 80-х рр. була опублікована біографія Лучкая в книзі Т.Легоцького “Beregvarmegye monografiája” (“Монографія Березької жупи”), яка вийшла в Ужгороді у 1881 р. (том II загальна частина, стор. 147) і в яку вкралась лише одна незначна неточність” (36. С. 12). Взагалі Ю.Жаткович в “Етнографическом очерке” подав дуже скупі відомості про закарпатських вчених і культурно-освітніх діячів. І обов’язком опонента, який взявся за аналіз цієї праці, мав бути не простий її переспів, а уточнення і

сучасна трактовка порушених там питань і проблем. На жаль, цього не сталося.

Якщо один опонент мовчазно обходить спадщину М.Лучкая – другий, навпаки, неправомірно звинувачує його в тому, що не виробив історичної концепції Закарпаття, що, на його думку, не вимагав... автономії краю. І йдеться про 30-ті роки XIX ст.! Щоб надати вагомості своєму зауваженню критик покликається на працю відомого угорського вченого Й.Перені “Із історії закарпатських українців”. Насправді там читаємо зовсім протилежне: “Діяльність Лучкая означає в справі розвитку історичної ідеології великий крок вперед; у тридцятих роках він пише історію народу... відзначає місце закарпатських українців у слов’янській сім’ї народів і мов і навіть підкреслює, що вони руські... він старався розв’язати проблему походження закарпатських українців” (35. С. 19). Це і є сутність, наріжні складники концепції М.Лучкая.

Опоненти не критично поставилися і до оцінки Ю.Жатковичем історичних поглядів К.Мейсароша, дослідника, угорця за походженням, який порушив питання “важливі для епохи”, зокрема про походження закарпатських русинів, визнавши їх автохтонами на рідній землі і їх право на політичне існування. Ні Ю.Жаткович, ні інтерпретатори його статті не помітили такої праці К.Мейсароша як “Історія Ужгорода з найдавніших часів і дотепер” 1861 р., якою було поглиблено вивчення такої важливої й досі проблеми як історія міст Закарпаття.

Ще більш суперечливою є оцінка тритомної праці І.Дулішковича – “Исторические черты Угро-Русских” (1874, 1875, 1877 рр.) загальним обсягом 508 стор. Сам Ю.Жаткович назвав її “оригінальною працею”, яка написана на основі великої кількості дуже цінних документів”, запозичених не тільки з праці М.Лучкая, а й багатьох “невдомих до цих пір документів архіву Ужгородського єпископства” (23. С. 151). З другого боку, за визначенням того самого Ю.Жатковича, – “це прямиий переклад праць” попередників. Цей висновок перекочував і в статтю опонента, який послуговувався не власним аналізом, а оцінкою Є.Перфецького і безапеляційно заявив: “Її науковий рівень був дуже низький” (23. С. 113). У той же час опонент надто перебільшує значення дослідження Г.Бідермана, нехтуючи зауваженням Ю.Жатковича, що воно написане на основі праць Дейчі, І.Базиловича, М.Лучкая.

Наскільки несправедливою є ця критика тритомника І.Дулішковича свідчить і ґрунтовна історіографія, її джерельна база, що є однією з головних ознак науковості будь-якої праці. Автор використав найновіші досягнення представників славістики, зокрема праці українських (А.Петрушевич, І.Шараневич), російських (В.Татіщев, М.Карамзін), польських (Голєнбовський), чеських (Й.Добровський,

П.Шафарик), словацьких (Ф.Сасінек) вчених, а також матеріали збірників документів, які уклали Є.Вагнер, Г.Вензель, М.Горват, Г.Феср. Більшість із цих публікацій побачила світ вже по смерті М.Лучкая.

І.Дулішкович звинувачується у повторенні помилок, допущених М.Лучкаєм, зокрема у питанні про походження слов'ян. Насправді, він їх виправив, наголосивши, що М.Лучкаєм неправомірно "велику частину народів древніх до слов'янства зараховує взагалі, і до руських зокрема". І.Дулішкович перший вказав на те, що Ф.Корятович не міг переселитися з такою великою кількістю (40 тис.) "cum alesto populo" ("вибраного народу"). Особливо слід наголосити, що І.Дулішкович, а не Ю.Жаткович, першим обгрунтував висновок про те, що "закарпатські русини належать до малоруської гілки" (східного слов'янства).

Для визначення наукової вартості праці І.Дулішковича варто б навести не тільки оцінки її О.Петровим і Є.Перфецьким, як це робить опонент, але й іншими знавцями історії Закарпаття, хоча б, наприклад, Є.Сабовим, який у 1893 р. писав, що це "изрядный исторический труд" (37. С. 204). А на сторінках "Листка" тоді ж відзначалося: "Немає сумніву, що без цього твору ми дуже мало знали б про своє минуле. Мова його трохи тяжка і з трудом читається" (38. С. 19).

Характеристикою тритомника І.Дулішковича опонент і завершує оцінку закарпатської історіографії XVIII-XIX ст. під кутом зору статті Ю.Жатковича "Історія історіографії угорських русинів". Мало того, що це зроблено невдало, викреслено з числа її творців таких представників як А.Дешко, І.Сільвай, О.Митрак, Є.Фенцик, А.Крालицький, який описав архіви Закарпаття, Т.Легоцький – автор півтора десятка монографій та ін. Не згадано не тільки І.Орляя, але і Ю.Венеліна, який за словами самого Ю.Жатковича, "приобрів славу на всю Європу" (23. С. 179). Не знайшлося місця і для В.Довговича – "прекрасного розума и великої науки був чоловік", який "в мадярском ученом світі до тепер із русинів найбулшу славу имел" (23. С. 179).

Таке свідоме "обрізання" збіднює обрії тогочасної історіографії. У проаналізованих історичних дослідженнях неправомірно знижується науковий рівень, а до їх авторів ставляться необгрунтовані претензії, що зводяться до одного: "Вони не виробили своїх власних філософсько-теоретичних і наукових принципів, ще не розуміли справжніх рушійних сил історичного розвитку людства"

Ще однією з претензій до закарпатських істориків є те, що вони не володіли методом зовнішньої і внутрішньої критики джерел. Це частково правильно, оскільки основні методологічні принципи історичного дослідження почали вироблятися тільки у 30-х рр. XIX ст. німецькими істориками Б.Нібуром, Л. фон Ранке і Дройзеном (39. С. 142),

але опонент не зміг побачити як швидко сприйняті ці принципи крайова історіографія, про що нижче.

Необачним докором закарпатським вченим є також твердження про відсутність у них спеціальної історичної освіти, що вони були "любителями самоучками", а тому, мовляв, не могли створити наукових досліджень. По-перше, ні в Україні, ні в Росії в той час не було "чистих" історичних факультетів, які б давали фахову освіту. Були тільки історико-філологічні відділення при філософських факультетах. У європейських вузах взагалі були тільки філософські факультети – а яких вони мали істориків! Жодна країна не мала такої їх великої кількості як Німеччина. Сучасники відзначили також, що "історики Франції майже всі самоучки" (40. С. 22). Відомий український історик-теоретик М.Петров у 1888 р. слушно зауважив: "постійних правил" історичного дослідження не існує – все залежить від досвідченості й таланту дослідника" (41. С. 57). По-друге, всі перші історичні праці як у вітчизняній, так і світовій історіографії створили вчені без фахової історичної освіти. В Україні такими були О.Шафонський – лікар, Д.Бантиш-Каменський – чиновник, генерал-губернатор, М.Максимович – філолог і природничник, М.Маркевич, брати Я. і О.Марковичі – державні службовці тощо. Та й нині є чимало науковців, які, не маючи базової освіти, створили стільки історичних праць, що вистачило б на декількох дипломованих істориків.

Щоб підтвердити своє твердження про низький рівень закарпатської історіографії XVIII-XIX ст. опонент вдається до констатації факту про відсутність на Закарпатті вузів, галузевого часопису, низький загальноосвітній рівень народу. Це – правда, гірка правда. Але ще О.Духнович запитував "и кто есть причина сему?" і дав чітку відповідь: "но нет не сам народ, бо он хочет знати, он похопит ясно все науки, но способа не маєт, и просто больше терпит нежели жидове иногда во Египте терпели" (42. С. 49-50). І все-таки закарпатці не спали непробудним сном. Відстоюючи честь і гідність свого народу, М.Лучкаєм ще в 1830 р. слушно зауважував: "Невже не було тут талантів, чи може тут панував глибокий сон?" Згадаймо, що крайова інтелігенція ще на початку XIX ст. ставила питання про заснування друкарні, організації видання часопису, а в 1849 р. у петиції до самого австрійського імператора – відкриття університету (43. С. 514). І не вина, а біда закарпатців, що це не здійснилося. Саме на цьому наголошував І.Срезневський після зустрічі із представниками закарпатської інтелігенції: "Они бы могли сделать много полезного, но к сожалению не имеют никаких средств... Непреодолимые условия издания причина скудного литературного движения" (44. С. 21). На Закарпатті "многое написано, но за неимением средств ничто почти не напечатано" (45. С. 28).

І все ж вони і в умовах колоніального гніту знаходили у собі сили для духовного розвитку, висунили із свого середовища постаті, за словами самого Ю. Жатковича **“прекрасного розвитку і великої науки”**, які **“приобрели славу на всю Європу”** (23. С. 179). Чомусь опонент не помітив, що сам Ю. Жаткович викрив фальшиве почуття історичної бідності закарпатських русинів ствердивши: **“Хоч угро-руси цієї Батьківщини і становлять меншість, до того ж вони відстають як матеріально, так і духовно, все ж таки вони можуть пишатися тією кількістю осіб, яка займається історією, і яких, я це сміливо заявляю, немає у багатьох великих і цивілізованих народів”** (23. С. 133). Так, І. Орлай навчався у Львівському університеті, закінчив Медичну академію в С.-Петербурзі, а Кенігсберзький університет присвоїв йому звання доктора філософії. Ю. Венелін також навчався у Львівському університеті, закінчив медфак Московського університету, працював як представник Російської академії наук у Болгарії. А. Дешко закінчив Київський університет, друкував етнографічні статті на сторінках журналів “Киевлянин”, “Киевская старина”. М. Лучкай працював в архівах Рима і Флоренції. В. Довгович у 1831 р. був обраний членом-кореспондентом Угорської Академії наук (64. С. 63). Чимало закарпатців здобували освіту у навчальних закладах Будапешта, Відня, Кошиць, Сатмара (Румунія). І це тільки ті, що проявили себе на ниві історичної науки.

Всіх цих фактів опонент не замічає. Натомість він послуговується оцінкою Г. Бідермана, який нічого не побачив крім «духовного застою». Варто звернутися до сучасних знавців духовного життя. Справедливо зауважував з приводу такої тези словацький вчений Ю. Бача: «Народ, колектив людей, який проіснував тисячоріччя, зберіг своє національне і духовне обличчя, духовне й матеріальне життя не на гіршому рівні, ніж навколишні народи – про яку неграмотність можна говорити в такого народу?! ... як на тодішні умови наше населення не було ні гіршим від населення інших країв, ні поголовно неписьменним» (68. С. 24, 25).

Не відповідає дійсності й теза про те, що “місцева історична думка навіть наприкінці XIX ст. ще не вийшла за рамки простого накопичення фактів, описовості, характеризувалася вузькістю проблематики, практично мала краєзнавчий характер, обмежуючись, як правило, церковною тематикою” і т. д. (23. С. 108). Тільки незнання історіографічних джерел могло привести до такого висновку. Що він далекий від істини, пригадаймо (бо це вже давно доведено), який широкий діапазон проблем в “Історії карпатських русинів” М. Лучкай: селянська війна в Угорщині 1514 р., антифеодальні рухи XVII ст., національно-визвольна боротьба угорського народу

1703-1711 рр., наукове і культурно-освітнє життя, відносини Мукачівської єпархії з Римською курією тощо. Причому, ці та інші проблеми висвітлюються у взаємозв’язку з подіями у Трансільванії, Угорщині, Австрії, Росії, Туреччині і на тлі загальноєвропейської історії. Про яку вузькість проблематики тут можна говорити?

Опонент бідкається, що не може навіть прослідкувати чи запозичила закарпатська історіографія хоч які-небудь принципи західноєвропейської історичної думки, яка справді активно виробляла новий метод історичного дослідження. Один із її представників О. Тьеррі відзначав: “Нам не вистачає історії громадян, історії підданих, історії народу” (39. С. 121). Оскільки головною темою дослідження була історія держави, королівських династій тощо. Так от, М. Лучкай на той час вже створив модель такої історії. Вже сама назва праці “Історія Карпатських русинів” засвідчила якісно новий погляд автора на об’єкт історичного дослідження – ним має бути народ. Про новизну свідчать і назви розділів: “Соціально-політичне становище”, “Про селянське повстання”, “Революція куруців” тощо. Причому дослідник не просто навів численні нові факти, а, як і вимагає метод наукового дослідження, на їх основі встановив внутрішній зв’язок між подіями і явищами, і вказав на їх наслідки. Так, при характеристиці селянської війни в Угорщині 1514 р. дослідник не тільки документально розкрив причини війни, її хід, а й показав погіршення становища селянства після її поразки: “Ще більше обтяжливою була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство, панщина, дев’ятина та безліч інших тягот лягли на них” (7, Т. 2. С. 209).

Новизна теоретико-методологічного принципу історичного дослідження М. Лучкай проявлялася в оцінці вимог повсталих, які він вважає цілком справедливими. Він звертає увагу на такі їх вимоги, як “треба скинути ярмо поміщиків”, “хай перестануть існувати графи, барони і знать, хай називаються лише громадянами і селянами”, “хай буде знищена сама королівська влада” (7, Т. 2. С. 209). Якщо, наприклад, в російській історіографії панував патріотично-монархістський напрям, то в наукових дослідженнях закарпатського вченого – демократичний. Історія народу стає основним предметом дослідження і в працях І. Орлая, О. Духновича, Т. Легоцького, останній навіть склав поіменний список учасників революційних боїв 1848-1849 рр.

Та найкраще з прогресивним методом західноєвропейської історіографії був обізнаний Ю. Гуца-Венелін. Він перший у Росії розробив програму вивчення історії народу у спеціальній теоретичній праці, яка стала доступною для ширшого кола читачів тільки в наш час (46. С. 11-30). Все це свідчить, що закарпатські вчені вже у 30-40-х роках XIX ст.

активно сприймали нові методи історичного дослідження які народжувалися у західноєвропейській історіографії. Вони активно переходили від романтизму – героїзації минулого, до осмислення його на основі наукової критики джерел.

Спроба применшити наукову вартість праць закарпатських істориків відкрито виявляється і у твердженні, що їх ніхто не читав. Оponent запитує: “а хто ж читав праці закарпатських істориків, який вплив вони зробили на формування історичної пам’яті краю, яку роль вони зіграли в суспільно-політичному і культурному житті Угорської Русі?” (23. С. 112). Його висновок: ніхто не читав, оскільки був низький культурно-освітній рівень народу, і опонент посилається на Г.Бідермана. Чому до німця, а не до закарпатського русина, українця Ю.Жатковича, спадщину якого опонент вивчає все життя? Та тому, що Ю.Жаткович ствердив: “**Бо готяй число нехрामотных у русинов больше як у других народов Угорщины, окрема волохов, однако ж только трудов ученых могут проуказати, што при своей малочисленности и убожестве удивити может нас русский народ Угорщины**» (23. С. 169). Додамо, праці істориків-закарпатців були відомі в наукових колах Львова, Києва, Харкова, Москви, С.-Петербурга.

А щодо ролі праць місцевих істориків у житті закарпатців опонент уже явно пішов проти історичної істини. Тільки необізнаність з наступним розвитком краю штовхнула його на глибоко помилкове твердження, що праці істориків Закарпаття “не виконали у свій час тієї соціальної функції, яку повинні були виконати в процесі формування етнічної самосвідомості закарпатських русинів” (23. С. 113). В той же час навіть при побіжному прочитанні праць, починаючи з І.Базилевича і кінчаючи Ю.Жатковичем впадає у вічі, що саме ідея етнічної самосвідомості – належності до східних слов’ян, а відтак – малоросів, українців була домінуючою у всіх історичних працях. Ще М.Андрелла у XVII ст. на весь голос заявив: “Ми восточницы есьме спочатку”. Про працю І.Базилевича (1799 р.) львівський історик І.Левицький у 1899 р. сказав, що вона “**пронизана любов’ю до угро-руського народу і свого часу мала великий вплив на пробудження національного життя в Угорській Русі**” (Підкреслення наше – Д.Д.) (47. С. 112). Відомий закарпатський культурно-освітній діяч О.Маркуш пізніше підкреслив: “**Його робота була русинам міцною підпорою в бою проти затоплення в хвилях мадяризації**” (підкреслення наше – Д.Д.) (48. С. 103). Вагомість праці І.Базилевича у цьому ж аспекті підкреслив і В.Бірчак у 1937 р.: “... це був перший науковий історичний твір”, який “мав велике значення для розвою національної свідомості серед русинів”. (49. С. 68).

Праця високо оцінена і дослідниками в діаспорі. Анатасій В. Пекар відзначив, що “вона відкрила очі багатьом закарпатським діячам на те, що вони народ, який має свою історію ... а, що І.Базилевич авторитетно заговорив про національне і релігійне спілкування Закарпаття з іншими українськими землями, то його *Brevis notitia* чимало причинилася до піднесення національної свідомості закарпатських українців і стала для них успішним засобом у боротьбі проти насильної мадяризації, яка незабаром прийшла” (50. С. 186). Хіба цих доказів мало, щоб зрозуміти, який значний вплив мала праця І.Базилевича на розвиток історичної науки та суспільно-політичної думки на Закарпатті, починаючи з кінця XVIII ст. і до наших днів.

А ось оцінка тритомника І.Дулішковича, яку дав львівський історик В.Лукич у 1887 р.: “Се діло серйозне і оперте на джерелах історичних має добру ціль, а именно оповіданням повної історії угорсько-руського народу **розбудити у земляків почуття народности**” (підкреслення наше – Д.Д.) (51. С. 22). На цій ролі праці І.Дулішковича акцентують і сучасні знавці закарпатської історіографії. Наприклад, О.Рудловчак відзначає: “У всякому разі вона являє собою видатне явище у культурно-відродженецькому русі закарпатських українців, передусім як фактор, що сприяв формуванню національного усвідомлення і національної гордості русинів Угорщини, ніс відомості про них далеко за межами краю, послужив також засобом боротьби проти асиміляції русинів” (52. С. 74). Інший україніст зі Словаччини А.Шелепецький наголошує, що “вихід в світ “**Исторических черт Угро-Русских**” пробудив прагнення до самопізнання, а це сприяло “**національної кристалізації**” (53. С. 178). Вплив історичних досліджень на формування національної самосвідомості закарпатських русинів узагальнено в праці О.Мишанича (54).

Свої прагнення закарпатські українці пронесли крізь віки, практично прагнули втілити в Гудульській Республіці та Карпатській Україні, а реалізували їх у сприятливих умовах, які настали у 1945 р. Твердження, що праці закарпатських вчених-істориків не виконали свої функції спростоване самим життям.

Оскільки набутків закарпатської історіографії не можна спростувати, опоненти виявляють велике хитання при їх оцінці. В одному місці категорично заперечують наявність історичної науки на Закарпатті, бо, мовляв, “любители самоучки” не спроможні були її створити, а в іншому – не тільки визнають, а навіть виявляють живий інтерес до неї. Один із них, характеризуючи статтю Ю.Жатковича “Етнографический очерк угро-русских”, зізнається: “З великим інтересом читаються ті сторінки,

де йдеться про представників науки і культури Закарпаття XVII-XIX ст..., подає дуже лаконічні відомості про понад тридцять осіб, аналізує науковий доробок кожного з них (підкреслення наше – Д.Д.) (23. С. 120). Суперечливість оцінок проявляється і у відповіді на запитання, поставленого самим же опонентом: “все те, що було зроблене представниками закарпатської історіографії XVII – початку XX ст. не має наукової цінності? Зовсім ні!” (23. С. 113). Для чого ж тоді “город городити?” Історіографія не терпить розпливчастих двоїстих оцінок.

Ми свідомі того, що Ю.Жаткович займає гідне місце у закарпатській історіографії і давно це визнали (14. С. 195-200). Опонент також справедливо вважає його вченим-істориком, етнографом, автором багатьох наукових праць. Однак, скажімо чесно – такими є кілька праць: “Етнографічний очерк угро-руських” обсягом 85 стор., з яких 21 стор. не має відношення до теми; “Історія історіографії угорських русинів” (21 стор.); “Монографія села Стройна” (15 стор.). Решта – дрібні статті на сторінках часопису “Листок”. Обсипуючи дослідника епітетами “вдумливого вченого, філософа і гуманіста” (23. С. 159), хоча насправді він не написав жодної статті філософського характеру. Опонент такими не вважає його попередників – авторів багатотомних праць, в тому числі і філософських, наприклад, О.Духновича.

Відзначаючи заслуги та внесок Ю.Жатковича у справу національного пробудження закарпатських українців, опонент в той же час перекреслює роль цілої плеяди вчених і культурно-освітніх діячів XIX ст. у цій важливій справі. При такій двоїстій оцінці закарпатської історіографії від запевнень опонента не робити спроб применшити її наукової вартості, не образити її представників, бути неупередженим при баченні минулщини Закарпаття, не злукавити – не залишається нічого, крім доброї обіцянки.

Виходячи зі справедливої вимоги по-науковому оцінювати праці, до чого закликає і опонент, слід визнати, що у названих працях Ю.Жатковича повністю відсутні посилання на джерела, а про їх критичне опрацювання не може бути й мови. Про новизну порушених проблем, викладених Ю.Жатковичем і на якій наголошує опонент нема що й говорити – в історіографії Закарпаття вони були поставлені на порядок денний ще в першій половині XIX ст. Тим не менше “Очерк...” він називає “фундаментальною і науковою працею” (23. С. 5, 264) не знаючи, що справді ґрунтовні статті з етнографії видано далеко до Ю.Жатковича. В.Довгович у праці “Зауваження до етнографії як до науки” (1824 р.) “чи не перший в українській етнографії взагалі, намагався визначити методи і предмет етнографії”. А “справжнім зачинателем українських етнографічних досліджень

на конкретному закарпатському матеріалі став мовознавець й історик Іван Фогараші” у праці “Историко-топографическое карпато- или угро-россиян описание” (55. С. 137-138). Далі етнографією Закарпаття успішно займалися М.Дулішкович, А.Дешко, О.Духнович, О.Митрак (14. С. 192-203).

Щоб переконати читачів у маловартості закарпатської історіографії автор статті про Ю.Жатковича посилається на авторитет М.Грушевського, який справді невдячно висловився про неї. Однак треба уточнити, що видатний вчений не читав жодного твору закарпатських істориків, бо й не ставив перед собою такої мети, а висновок зробив з чужого голосу. Тут доречним є відомий афоризм: “хто спорить, посилаючись на авторитет, той застосовує не свій розум, а швидше пам’ять”. Справедливіше було б навести оцінку наукового життя Закарпаття співвітчизником М.Грушевського І.Франком, який добре знав історію і культуру краю і відзначав: “Між тодішніми угорськими русинами розпочався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але достарчували їх і до Галичини, а навіть і для Росії. Такі імена як Балудянський, Гуца-Венелін, Орлай, дальше Іван Земанчик, Петро Лодій, ще і досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки”. (56. С. 341).

Підтвердженням цьому є такий важливий документ як “Записка” міністра духовних справ і народної освіти Росії Голіцина царському уряду, в якій говорилося: “Один народ, від якого нам можна бажати вчених, є карпатороси, які розмовляють однією з нами мовою й зберігають віру предків наших...” (65. С. 31).

Судити про значимість історичних праць може тільки той, хто їх всебічно проаналізував. Саме така конкретна робота викликає в опонентів незадоволення. Їм не до вподоби аналіз змісту розділів, окремих параграфів, бо, мовляв “це не що інше, як невдалий гібрид анотації з історичною бібліографією” (21. С. 42). В той же час вони самі вдаються до цього гібриду, аналізуючи “Очерк...” Ю.Жатковича: формат такий-то, аркушів стільки-то, розділений на 28 параграфів, “перший же параграф присвячений... перші вісім параграфів із двадцяти восьми містять...” (23. С. 118, 156) і ін.

Закарпатська історіографія настільки багата, що її всебічна характеристика вимагає тривалої копіткої роботи не одного, а колективу дослідників. Одному добродію стало смішно від того, що ми працюємо спільно із спеціалістами-латиністами над рукописом М.Лучкая (21. С. 42). Йому важко збагнути, що ця праця розпочалася ще у 1980-му році під керівництвом чудового вченого, організатора науки Ю.Сака і його послідовника М.Ороса. Нагадаємо,

що Ю.Сак – автор передмови і до нашої праці “Михайло Лучкай – патріарх закарпатської історіографії” (16). А в 1989 р. у співдружності з іншим спеціалістом Й.Баглаєм, ми опрацювали твір І.Базиловича “Короткий нарис фундації Федора Корятовича” і опублікували першу статтю про автора цього твору (57). Подібна спільна праця продовжується і сьогодні, а у добродія вона викликає сміх, але, як бачимо, без причини.

А справжній сміх викликає такий далекий від істини висновок опонента: “У вітчизняній історіографії ми не маємо подібного дослідження, в якому б так докладно і талановито було описано господарське життя одного окремого села протягом тривалого часу, як це зроблено в “Монографії села Стройна” (23. С. 160). По-перше, цей тривалий час становить аж 2 роки (1898 і 1899 рр.). А по-друге, можна перелічити десятки подібних досліджень 1920-х рр. – з історії сіл Підмонастир, Тур’я – Ремета, Тур’я – Поляна, Черногорова, Вишне, Студене і ін. (58). На науковому рівні господарська діяльність не одного, а багатьох сіл висвітлена в монографії В.Ілька “Закарпатське село на початку ХХ ст.” і не на 14 сторінках як у Ю.Жатковича, а на 180 (59), причому на тлі соціально-економічного життя всього Закарпаття. Буквально в останні роки побачили світ десятки об’ємних досліджень з історії таких сіл як Ромочевця, Велятино, Великі Лучки, Нижнє Селище та ін. (60).

Отже, огляд опонентами історії історіографії Закарпаття ХVІІ-ХІХ ст. в “оповіді”, як вони самі його назвали (23. С. 22), через призму статті Ю.Жатковича “Історія історіографії угорських русинів” не має нічого спільного з об’єктивними здобутками тієї історіографії. Заперечення існування історичної науки породжене у них відсутністю власного конкретного аналізу історіографічних джерел, а нерідко й незнанням про їх існування чи свідомим замовчуванням. Багатьох творців історичних праць навіть і не згадано. Опоненти часто послуговувалися оцінками вчених-емігрантів – О.Петрова, Є.Перфецького, Г.Бідермана. Навіть “Етнографический очерк” Ю.Жатковича порівнюється з працею російського відставного офіцера О.Енгельгарда, яка ні за змістом, ні за формою не має нічого спільного з духовним життям закарпатців. Натомість не згадано давно відоме етнографічне дослідження закарпатського вченого і просвітителя О.Духновича “О народах Крайнянских...”. І тут, на жаль, немає нічого дивного. Коріння такого “методу” сягають ще в

далеку епоху. Сам Ю.Жаткович визнає, що Лучкаєві “супротивники розповсюджували необ’єктивні оцінки його книги, яка на той час ще не вийшла і про яку вони нічого не знали” (23. С. 142). А з приводу необ’єктивної характеристики закарпатських русинів у праці І.Чапловича, що вийшла угорською мовою в 1822 р., В.Довгович зауважив, що автор “скеровує свій розум не у залежність від фактів, а, жертвуючи стилем, поринає у словоблудство, аби лише він виглядав красиво, між іншим, незалежно від справжнього стану справ” (61. С. 8). Варто пам’ятати і настанову О.Духновича: “Кто познает подкарпатский народ, той должен ему признати великое дарование ума и великодушие, но сокровище сие закопано было в земли на подобие дорогого камня” (66).

Опоненти помилково вважають, що наука може розвиватися тільки в державницьких формах, тобто при матеріальній і фінансовій підтримці з боку державних органів влади. Насправді і за бездержавності закарпатські русини у ХVІІІ-ХІХ – першій половині ХХ ст. нагромадили таку сукупність історичних знань, що вони у поєднанні з виявленням джерел та їх критичним опрацюванням переросли у наукові дослідження з найактуальніших проблем історії краю.

І на завершення. Ми в жодній праці не твердили, що історична наука на Закарпатті у ХVІІІ-ХІХ ст. розвивалася у державницьких формах. Навпаки, йшлося, що вона розвивалася в ініціативних формах. Причому її започаткували самі уродженці краю, учені європейської культури, особистості зі справжнім почуттям гідності, сповнені поваги до свого роду і народу, щоб не уподобатися Шевченковому: “Німець скаже: “Ви моголи”. Моголи! Моголи! Золотого Тамерлана онучата голі”.

Завдяки науковій діяльності закарпатських істориків подібного на Закарпатті не сталося. Його сини, які змогли сягнути тогочасних освітніх вершин, створили наукову історію рідного краю. Стверджувати протилежне, значить не тільки йти проти історичної правди, а й фальсифікувати самого Ю.Жатковича, який з приводу цього справедливо писав: “многі так судять, ож рускій народ до часов Маріи Терезіи и даже до народопросвітительного закона рока 1868-го, во совершенном невіжестві, то есть без всякой науки жив. Но сякий суд фальшивий є” (23. С. 169).

Цей висновок вченого слід пам’ятати кожному, хто береться оцінювати закарпатську історіографію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ю.І.Гуца-Венелін і слов’янський світ: Матеріали міжнародної наукової конференції/ Упоряд.: І.М.Гранчак, М.І.Зимомря.- Ужгород, 1992.- 326 с.
2. Тези доповідей народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкає. 17-18 листопада 1989 р.- Ужгород, 1998.- 186 с.